

Dénes Iván Zoltán

a történettudományok doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Egyetem,
Jog- és Államtudományi Intézet, Társadalomelméleti Tanszék, kutatócsoport-vezető,
Bibó István Szellemi Műhely, Budapest

Egy igazságtalanság két értelmezése

Szekfű Gyula és Bibó István a párizsi békeszerződésről.*

Előadásomban egy igazságtalanságra adott két - hasonló elemeket tartalmazó, de alapjában különböző - értelmezés helyzetrajzait, a mögöttük meghúzódó normákat és a javasolt terápiákat hasonlítom össze egymással. Annak érdekében, hogy ezt megtehessem, előbb külön-külön rekonstruálom és elemzem a két értelmezés tételeit, normáját és megoldási javaslatait, majd összehasonlítom őket egymással.

I.

Az a békekonferencia, amely Magyarország számára a második világháborút lezárta, 1946. július 29-én kezdődött Párizsban, és 1947. február 10-én a békeszerződés aláírásával, majd nemzetgyűlési elfogadásával, 1947. július 16-i becikkelyezésével és szeptember 15-i moszkvai ratifikálásával fejeződött be. (Romsics, 1999: 295-303.; Romsics, 2001: 229-237.; kül. 236-237.; Vö. még: Romsics, 1996: 34-131., 234-301.; Romsics, 1998: 265-283.)

A béketárgyaláshoz Magyarország közvéleménye nagy reménységeket fűzött. Mindenekelőtt azt, hogy ha nem is változtatja meg a trianoni békeszerződés Magyarországra vonatkozó összes cikkelyét, annak legigazságtalanebb rendelkezéseit hatálytalanítja. Azt is sokan várták tőle, hogy a békeszerződés megkötése véget vet a szovjet katonai megszállásnak, és helyreállítja az ország szuverenitását. Tudjuk, egyik reménység sem teljesült: a békeszerződés még a trianoni békeszerződésnél is rosszabb lett, és bár a törvény szerint Magyarország függetlensége formailag helyreállt, az ország ténylegesen szovjet katonai megszállás alatt maradt, és (a békeszerződéstől függetlenül) megkezdődött és hamarosan felerősödött a diktatúra, a totális rendszer kiépítése.

1946. októberében a béketárgyalások várható eredményét a magyar közvélemény már ismerte. Az akkori értelmezések közül két diagnózis és terápia rekonstruálására és értelmezésére vállalkozom (Szekfű, 1946; Bibó, 1946c)¹. Arra, hogy e két értelmezés helyzetképét, erkölcsi normáját és javaslatát bemutassam, elemezzem, értelmezzem és összehasonlítsam egymással.

II.

Az egyik értelmezés az Új Magyarország című hetilap 1946. október 22-i számában jelent meg a párizsi békeküldöttség egyik tagjának, a moszkvai magyar követnek, a híres történetírónak és publicistának, az akkor hatvanhárom éves Szekfű Gyulának a tollából, A béketárgyalásról címmel Párizs, október 14-i dátummal. (Szekfű, 1946).

Szekfű Gyula 1883-ban született Székesfehérvárott, s 1900-tól 1904-ig a Budapesti

Tudományegyetemen történelem és latin szakot végzett, s ugyanez idő alatt az Eötvös Kollégiumban történelmi, latin, francia és német stúdiumokon vett részt, majd 1905-ben doktorált. 1907-től 1925-ig Bécsben levéltárosként, majd külügyminisztériumi tisztviselőként dolgozott, 1925-től 1945-ig a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának újkori magyar történelem tanára volt, s húsz éven keresztül a Múzeum körüli Történeti Intézetben tartotta előadásait és forráselemző szemináriumait. Forráskritikai tanulmányok, recenziók és esszé, valamint egy középkor-történeti monográfia után 1913-ban írta és jelentette meg A száműzött Rákóczi 1715-1735 című könyvét, amely nagy botrányt váltott ki a magyar politikai életben. 1918 elején pedig előbb németül, majd magyarul Der Staat Ungarn címmel publikálta első történeti szintézisét. Több mint két és fél évvel később, 1920-ban látott először napvilágot - a később sok kiadást megért - Három nemzedék. Egy hanyatló kor története című munkája. 1924-ben Történetpolitikai tanulmányok címmel publicisztikájából adott közre válogatást. 1929-ben Bethlen Gáborról publikált monográfiát. 1929 és 1934 között jelentek meg először, majd számos kiadásban újból a Magyar történet Mátyás királytól az első világháborúig terjedő időszakról írt kötetei. 1927-től 1938-ig a Magyar Szemle szerkesztője volt, majd a Magyar Nemzetbe írt rendszeresen cikkeket. 1942-ben publicisztikájából válogatást közölt Állam és nemzet. Tanulmányok a nemzetiségi kérdéstről címmel, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia - amelynek 1925-től levelező, 1943 óta pedig rendes tagja volt - akadémiai nagyjutalommal díjazott. 1943-ban Konstantinápolyon keresztül Oxfordba akart emigrálni, de terve nem sikerült. 1943/44 fordulóján Valahol utat veszettünk címmel cikksorozatot közölt a Magyar Nemzetben. A német megszállás elől vidékre, a nyilasok elől pedig illegalitásba vonult. 1945-ben a nemzetiségi kérdéstről szaktanulmányainak gyűjteménye jelent meg franciául (Szekfű, 2001a.: 8-14., 27-28., 261-290.).

1945 tavaszán a Pedagógus Szakszervezet szervezésében a Kossuth-klubban előadást tartott a középiskolai tanároknak arról a bel- és külpolitikai csődtömegről, amelynek a mélypontja a német megszállás és a nyilasok uralma volt (Révai, 1945; Varga, 1985).

Az 1945-ös választások előtt, májustól októberig a polgári demokrata Világ hasábjain fejtette ki a hazai állapotokról és a demokráciáról akkorra kialakított véleményét (Szekfű, 1945a-p), 1945 októberében pedig - sokak számára meglepően - Magyarország moszkvai követének nevezték ki (Szabad Nép, 1945. október 16. 3., október 18. 1., november 4. 2., Szekfű, 1998: 30-44., 53-58., 86-103., 117-200.).

1946 októberében már két hónapja részt vett a béketárgyalásokon, és ekkor a hazai közvélemény számára az Új Magyarország vezércikkében összegezte erre vonatkozó tapasztalatait.

III.

A másik írás a világháború után ismét megjelenő Válasz című folyóirat első, októberi számában látott napvilágot. Szerzője, Bibó István 1911-ben született Budapesten, 1929-től 1933-ig jogi tanulmányokat végzett Szegeden, majd 1933/34-ben Bécsben, 1934/35-ben pedig Genfben képezte tovább magát. Tanulmányai után bírósági, majd igazságügy minisztériumi hivatalnok lett. 1937/38-ban a Márciusi Front köréhez tartozott. 1944-ben a német megszállás ellen tiltakozott, a nyilas uralom idején "zsidómentés" miatt letartóztatták. 1945-ben a Belügyminisztérium közigazgatási reformmunkálatokon dolgozó főhivatalnok volt. Tisztségéről 1946 nyarán a svábok kitelepítése miatt lemondott. A Szekfűnél akkor jóval kevésbé ismert, harminöt esztendőes Bibó István 1946-ban a Szegedi Egyetem Politikatudományi Tanszékének tanára, a Teleki Pál Tudományos Intézet kormánybiztosa volt. (Bibó, 1981-1984: IV. 1283-1289.). Tanulmányának címe A

békeszerződés és a magyar demokrácia. (Bibó, 1946c; Bibó, 1986-1990: II. 267-296.; Bibó, 1994).

Ő 1945 őszén A magyar demokrácia válsága címmel a Valóságban publikált tanulmányában figyelmeztette a koalíció politikusait és támogatóikat arra, hogy el kell kerülni a proletárdiktatúrától való félelem és a reakciótól való félelem önálló életre keltését - mindenekelőtt, úgy, hogy a merő és gátlástalan hatalmi érdekérvényesítéssel szemben ki kell alakítani és be kell tartani a koalíciós demokrácia működésének szabályait és erkölcsét. (Bibó, 1945; Bibó, 1986-1990: II. 13-79.).

Ennek az írásnak a megjelenését Révai József be akarta tiltani, a megjelent példányokat elkoboztatta, s a tanulmányról 1946 elején Ortutay Gyula elnökletével vitát rendeztetett. A vitán Lukács György a tanulmányt és íróját a demokrácia jobboldali kritikusaként bélyegezte meg, s mellette Révai József, Karácsony Sándor, Horváth Zoltán, Keszthelyi Nándor és Koczkás Sándor bírálta a szerzőt (Bibó, 1946a; Bibó, 1986-1990: II. 81-118; Bibó, 1997: 33-36.).

Bibó István 1946 május végétől július közepéig az Új Magyarországon A kelet-európai kisállamok nyomorúsága címmel hét részes cikksorozatot közölt arról, hogy a közép-európai kisállamok, Magyarország, Lengyelország és Csehszlovákia politikai kultúrájának torzulásai mögött nem eredendő elmaradottság, a demokráciára való alkati képtelenség húzódik meg, hanem félrevezető tapasztalatok és félelmek, nem kevésbé területi kérdések, amelyeket kellő gondossággal, megértéssel és türelemmel fel lehet oldani, s a megalapozott helyzetképen alapuló jó békekötés éppen ebbe az irányba hat. (Bibó, 1946b; Bibó, 1986-1990: II. 185-265., Bibó, 1995: 23-52., 215-268.). Most viszont a békeszerződés Magyarország számára minden várakozásnál kedvezőtlenebb döntései, az azokért viselt felelősség és a követendő magatartás kérdéseire kereste a választ. (Bibó, 1946c; Bibó, 1986-1990: II. 267-296.).

Bár a két írás műfaja és terjedelme különbözött egymástól, hiszen az egyik - bár hosszú, de mégiscsak - újságcikk volt, a másik pedig - bár nem hosszú, de azért - politikai esszé, a két értelmezés helyzetértékelésében és a javasolt terápiában találunk olyan hasonló tételeket, amelyeket érdemes összehasonlítani egymással. Ha ezt elvégezzük, a hasonlóságok ellenére alapvető különbségekre bukkanunk. A következőkben ennek a feltárására vállalkozom.

IV.

Székfű Gyula abból indult ki, hogy a magyar közvélemény - a Magyarországon megjelent cikkek tanúsága szerint - érzelmileg viszonyul a béketárgyalásokhoz, ezért ő népszerűtlen feladatra vállalkozik akkor, amikor a béketárgyalásokról tudósít, és a realitással szembesíti az önmagukat illúziókban ringatókat.

A magyar közvélemény ugyanis a béketárgyalások döntéshozóitól olyat várt, folytatta, amely teljességgel idegen tőlük: erkölcsi elvek alkalmazását, igazságot. Ez ugyanis sohasem vezette a békekonferenciák résztvevőit, s most sem ez határozza meg cselekedeteiket. A morális elvek csak a retorika tartozékai, valójában a döntéseket a tények, az államok érdekei befolyásolják. Eleve reménytelen volt tehát a béketárgyalásoktól igazságtételt várni.

A négy nagyhatalom (az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és a Szovjetunió) külügyminiszterei már eldöntötték a vesztesek ügyeit, mire azok a

béketárgyalások elé kerültek, s csak néhány olyan kisebb kérdés maradt függőben, amely a résztvevő államok képviselői számára érdektelen volt. A nagyhatalmak - korábbi, háború alatti - együttműködésük látszatát kellett hogy megőrizték ahelyett, hogy ellentétes érdekeiket ütköztették volna egymással. Arra törekedtek tehát, hogy ne azokra a kérdésekre helyezték a hangsúlyt, amelyekben eltér a véleményük, hanem azokra, amelyekben megegyezik, s így véleménykülönbségeiket közös érdekeiknek rendelték alá. Kétségtelen teljesítményük az, hogy egymáshoz való viszonyuk nem romlott a béketárgyalások során.

Erdély ügye, a magyar-román határ kérdésének érdemi megvitatása a fenti stratégia következtében szóba sem került. A magyar delegátus előterjesztette ugyan azt, de az előterjesztés ténye egyáltalán nem befolyásolta a küldötteket abban, hogy a négy nagyhatalom külügyminisztereinek korábbi, a trianoni határt visszaállító döntését hagyják helyben. Egyes delegátusok esetében ezt megkönnyítette, hogy a magyaroknak rossz híre volt Hitler utolsó csatlósaiként, Jugoszlávia szőszegő megtámadóiként, sőt még volt olyan vélekedés is, miszerint a csehszlovákok sokat szenvedtek a magyaroktól. A Hitler melletti katonai és politikai elkötelezettség tehát - írta keserűen Szekfű - megsemmisítette a megelőző húsz esztendő minden magyar erőfeszítését, hogy Trianon igazságtalanságairól felvilágosítsák az európai közvéleményt. (Vö. Szekfű, 1942; 2001.)

Nem volt reális a béketárgyalásoktól azt várni, hogy jóvátegye Trianon igazságtalanságait, hiszen a hadviselő nagyhatalmak a hitleri Európa felszámolására, a Hitler előtti állapotok helyreállítására ültek össze, s erre megvolt - a szenvedésen és a véráldozaton nyugvó - morális alapjuk. Az a magyarországi vélemény, hogy mivel nem egyedül mi hibáztunk, ezért nem méltányos csak egyedül minket büntetni, ugyancsak tévedésen alapult. Egyrészt korántsem csak Magyarország vesztett területeket, hanem Csehszlovákia (Kárpát-Ukrajnát), Lengyelország (keleti területeit) és Románia (Besszarábiát, Bukovinát és Moldova tekintélyes részét) is. Másrészt súlyosan esett latba a nagyhatalmak előtt az, hogy ki mikor lépett ki a háborúból. A kisebbségek védelme pedig nemcsak a magyarokkal kapcsolatban, hanem egyáltalán nem merült fel.

A béketárgyalások szinte csak a területi kérdésekről rendelkeztek véglegesen, majd minden más nyitva maradt, s az érdekelt felekre bízta azt, hogy a részletekben egyezzenek meg. Magyarország immár újrakezdhethi nemzetközi kapcsolatainak kiépítését, mindenekelőtt a Szovjetunióval, s ez lehetővé teszi az ország felemelkedését. (Szekfű, 1946).

V.

Szekfű Gyula felvilágosított, értelmezett, illúziókat oszlatott, a realitások elfogadására, az azokhoz való alkalmazkodásra és az általuk nyújtott lehetőségek megragadására biztatott. A magyarországi vágyak és a diplomáciai realitások ütköztetése, a hazai illúziók és a nagyhatalmi adottságok, látszat és lényeg, érzelmek és értelem, egy kis ország közvéleményének igazságérzete és a nagyhatalmak érdekei, dilettantizmus és szakszerűség, moralizálás és realizmus feszültsége határozta meg mondanivalója kifejtésének, kijelentései meggyőző erejének és a kijelentések egymásra épülésének dinamikáját.

Önmagáról alkotott képe szerint tárgyilagos, az illúziókkal szemben a realitást feltáró beszámolót írt a művelt középosztálynak. Tételei nagyrészt a béketárgyalás mögötti meghatározó tényezők és a béketárgyaláson történtek oksági viszonyának értelmezései voltak. Helyzetképét ellentéppárokkal írhatjuk le.

Ellentét volt a magyar közvélemény reménye és a négy nagyhatalom célkitűzése, a trianoni békeszerződés igazságtalanságainak felülvizsgálata és a hitleri hódítás előtti állapotok helyreállítása között. Szemben állt egymással az a magyarországi vélemény, hogy mivel nem csupán Magyarország kompromittálta magát a náci Németország oldalán, ezért méltánytalan csak Magyarországot büntetni, azzal, hogy Olaszország és Románia sikeresen kiugrott a háborúból, a fasiszta Szlovákia pedig azért esett más elbírálás alá, mint Magyarország, mert megszűnt önálló államisága, és a hitleri Németország háborús áldozatának tekintett Csehszlovákia része lett. Az a kép, hogy Magyarországot igazságtalanság érte, szemben állt egyrészt azzal, hogy Magyarország kompromittálta magát Hitler oldalán, másrészt azzal, hogy nem egyedül ő szenvedett el területi veszteségeket. Igaz, a trianoni határ valóban igazságtalan, amiről már korábban sikerült az európai közvéleményt meggyőzni, s az sem kétséges, hogy a kisebbségek védelemre szorulnak, de a Hitler melletti elköteleződés mindezt kiszorította a döntésnél számba vett tényezők sorából, a kisebbségvédelem gondolata pedig teljesen idegen lett a nagyhatalmak számára.

A kis nemzetek vágyai és a nagyhatalmak érdekei nincsenek arányban egymással, s az előbbieknek - túlélésük és boldogulásuk érdekében - alkalmazkodniuk kell az utóbbiakhoz. Ez az a tétel, amely Szekfű kijelentéseinek előfeltevése volt. A helyzetkép és a norma pedig magában foglalta a javasolt terápiát is: tudomásul kell venni a nagyhatalmi realitásokat, alkalmazkodni kell hozzájuk és az általuk hagyott mozgásteret ki kell használni. Ez mindenekelőtt azt jelentette, hogy el kell fogadni a Szovjetunióhoz való alkalmazkodás szükségességét.

VI.

Bibó István annak a közhangulatnak a felerősödését kívánta megelőzni, amelyben a Trianonnal is rosszabb, vagy (jobb esetben) a trianoni határokat visszaállító békeszerződésért a demokráciát teszik felelőssé. Az volt a meggyőződése, hogy feltétlenül el kell kerülni azt, hogy olyan atmoszféra alakuljon ki Magyarországon, amelyben a békeszerződés igazságtalanságai által okozott csalódás és keserűség veszélyeztetheti a magyar demokrácia, a szabad és emberhez méltó Magyarország perspektíváját. Ezért szigorúan el kell választani egymástól a békeszerződés igazságtalanságait és a magyar demokrácia ügyét. Annak érdekében, hogy ezeket el lehessen határolni egymástól, néhány kérdésre tárgyilagos választ kell adni.

Tisztázni kell mindenekelőtt azt, hogy ki a felelős a békeszerződés igazságtalanságaiért. Erre azt a választ adta, hogy az, hogy Magyarország nem játszhatott komoly szerepet a békekonferencián, mindenekelőtt azért történt, mert az államfő és a hadsereg nem tudott a döntő pillanatokban helytállni. Emiatt Magyarország 1944-ben a győztesek előtt politikai súlyát veszítette. Nem-magyar részről viszont a győztes nagyhatalmak a felelősek azért, hogy a békeszerződés fél esztendeje még nyitott kérdéseit rosszul, igazságtalanul zárták le.

A békeszerződésért mindenekelőtt a magyar államférfiak felelősek. Nemcsak a Horthy-rendszer hosszúlejáratú felelősségét állapíthatjuk meg, hanem néhány sűrített pillanatban a helytállni nem tudás személyes felelősségét is. Míg az olasz és a román államfő és hadsereg szembefordult a náci Németország hadseregével, Horthy Miklós a német megszállás megkezdésekor, 1944. március 19. és 22. között, majd a kiugrási kísérlet végrehajtása során, 1944. október 15-én nem volt képes személyes helytállásával és ítélőképességével példát mutatni. Neki ugyanis már március 19-én nemet kellett volna

mondania a német megszállásra. Ennek elmulasztása, személyes, államfői kudarca miatt a magyar hadsereg teljes mértékben demoralizálódott. Emiatt a győzelem felé haladó szövetségesek számára az addig politikai tényezőként számon tartott Magyarország elvesztette a jelentőségét. A békeszerződés legtöbb kérdését Magyarország politikai súlyának 1944-es teljes csökkenése befolyásolta, és ezekért a felelősség Horthy Miklóst és rendszerét terheli.

Ám nem minden zárult le akkor, s maradtak olyan nyitott kérdések - a magyar-román határ, a csehszlovák kitelepítések és a magyar kisebbségek jogi helyzete -, amelyek csak az elmúlt félévben zárultak be. Ezekért sokan a demokratikus magyar politikusok túl kritikus vagy nem eléggé felelősségteljes megnyilvánulásait okolják. Ez azonban tévedés, hiszen Magyarország éppen politikai súlyának elvesztése miatt ebben már nem játszott szerepet. Azért, hogy nem játszott komoly szerepet, valóban Horthyék felelőssége a meghatározó. Ám a nyitott kérdések bezárulását a szövetséges hatalmak két rivális csoportja közötti bizalmi válság, s az azt kitöltő, azt kompenzáló felületesség, formalizmus és ötletszerűség okozta. Ezért a felelősség pedig egyértelműen a győzteseket terheli.

A győztes hatalmak ugyanis ahelyett, hogy megragadták volna annak a lehetőségét, hogy hosszú távra konszolidálják a demokratikus fejlődés feltételeit a vitás kérdések tárgyszerű megoldásával, a demokrácia nevében náci módszerek meghonosítását tették lehetővé. Polgárjogot adtak egész területek kitelepítésére, hogy a pillanatnyi politikai opportunizmus jegyében hozhassanak határozatokat, amivel - Bibó István véleménye szerint - a világ közvéleményében súlyos lelkiismereti válságot idéznek elő.

Arra is választ kell adnunk, hogy igaz-e az a vélemény, amely szerint azért kaptuk ezt a békeszerződést, mert kevésbé vagyunk demokraták szomszédainknál. Annak leszögezése mellett, hogy Magyarországon a demokratikus fejlődésnek komoly akadályai vannak, meg kell állapítanunk, hogy nem szomszédaink vagy mások kedvéért, hanem magunk miatt választjuk a demokratikus fejlődést. Annak ellenére, hogy a demokráciák máig nem tudnak jó békét kötni, és teret nyitottak annak, hogy a demokráciára való hivatkozással szegjék meg a demokratikus területrendezés egyedüli elvét: az önrendelkezés jogát. Szomszédainknak pedig, semmi alapjuk sincs arra, hogy demokráciából leckéztessenek bennünket. Mi viszont ne fosszuk meg magunkat a demokrácia előnyeitől és lehetőségeitől dacos gyerekeként, mint tettük az első világháború után. A kelet-európai népek közül mindegyiknek az a feladata, hogy megkomolyodjon, s hogy leszokjon arról, hogy ahelyett, hogy felelősséget vállalna önmagáért, bűnbakokat gyárt, és ezzel felmenti saját magát. Az a demoralizálódás, amely Magyarországon a reformkor óta bekövetkezett, nem fátum. Nem szomszédaink miatt és számukra, hanem saját múltunkkal és kívánatos jövőnkkel szemben kell szembenéznünk bűneinkkel az egy és oszthatatlan emberi méltóság mércéje alapján.

Meg kell mondanunk a véleményünket a békeszerződésről, de azután ezt a témát egyszer s mindenkorra le kell zárunk. Ki kell mondanunk, hogy ezt a békeszerződést igazságtalannak tartjuk, és ha lehetőségünk lenne egy pártatlan nemzetközi döntőbíró elé vinni, megtennénk. Ennek viszont igen kicsi a valószínűsége. Magyarország nem adja fel a magyar kisebbségek sorsa iránti politikai érdekelttségét, ám azt nem hangos demonstrációkkal, hanem a magyar kisebbségek érdekeinek a biztosításával kívánja érvényesíteni.

Bibó Istvánnak nagyon határozott álláspontja volt az, hogy a békeszerződést el kell fogadni, száz százalékig teljesíteni kell, és félre kell tenni minden revíziós törekvést, ideológiát és politikát. Azért, mert ha nem ezt tesszük, az katasztrofális következménnyel

járhat a határon túli magyarságra, hiszen ez felel meg a tényleges helyzet realista megítélésének, és mivel a revizionizmus - függetlenül a lehetőségektől - sehová sem vezető, terméketlen politika. Az egyetlen termékeny álláspont az, amit a dánok követtek 1864-ben, Schleswig-Holstein elvesztése után, hogy az elvesztett tartományokat az országon belül szerezték vissza azzal, hogy azokat az értékeket, amelyeket a dánok számára Schleswig-Holstein szimbolizált, otthon újból megteremtették.

Ezt viszont azzal érjük el, ha demokratikus országgá válunk. A kemény és igazságtalan békeszerződés nem akadályozhat meg bennünket abban, hogy a jövő magyar nemzedékeknek megnyissuk a demokrácia mérhetetlen előnyeit és lehetőségeit, s ennek jegyében az egy és oszthatatlan emberség, a szomszédokkal való megértés és a kelet-európai népek politikai és kulturális közösségébe való beilleszkedés politikáját válasszuk.

VII.

Bibó István egyszerre fogalmazta meg a saját maga, a magyar demokratikus politikai közvélemény, és (látenszen, olykor explicit módon) a demokratikus nemzetközi közvélemény számára azt, hogy miért készítenek elő és kötnek rossz békét, kik a felelősek érte, hogyan kell ahhoz viszonyulnia a magyar demokratikus közvéleménynek, és mindebből mi következik. Politikai esszéjének egész gondolatmenete láthatólag egy nyilatkozattervezet megalapozása és előkészítése volt. Maga a nyilatkozat az esszé utolsó oldalán kurzivált formában található meg. A nyilatkozatot éppúgy, ahogy az ahhoz vezető gondolatmenetet Bibó István a maga nevében fogalmazta meg, de nyilvánvalóan azok számára, akik azt kibocsáthatnák. A nyilatkozat kibocsátói, aláírói valószínűleg a magyar demokratikus közvélemény elitjének képviselői, de lehet a magyar kormány is, címzettje pedig bizonyosan az egész magyar társadalom. Témája nyilvánvalóan az igazságtalan békeszerződéshez való viszony őszinte, kertetelés nélküli megfogalmazása.

Bibó István helyzetértékelő tételei mögött a demokrácia normatív kritikája húzódott meg. Az, hogy az egy és oszthatatlan emberi méltóság elvét és az önrendelkezés elvét mindenkinek be kell tartani. Terápiája pedig többszintű volt. Azzal kezdődött, hogy megfogalmazta, kimondta, néven nevezte az igazságtalanságot, a szenvedést és a fájdalmat. Ez után differenciáltan minősítette a helyzet kialakítóit. Majd megállapította, hogy a hatalmi realitások miatt és a demokrácia kiépítése végett Magyarországnak el kell viselnie az igazságtalanságot. Ezt annak tudatában kell tennie, hogy ami történt, arról tudja, hogy igazságtalanság, s azt annak érdekében viseli el, hogy egy nagyobb bajtól, a demokrácia ellehetetlenítésétől óvja meg magát. A hosszú távú kúra pedig a demokrácia kiépítése Magyarországon.

A nyilatkozattervezetnek számos műfaji előzménye volt, és nevezetes folytatásai lettek: az 1944-es Békeajánlat, 1945-ben A magyar demokrácia válságában az együttműködés szabályai és erkölcs, 1948-ban a Zsidókérdésben megfogalmazott szintek arról, hogy ki kinek mit mondhat úgy, hogy a másik azt meg is hallja, az 1956. november 4-i Nyilatkozat, a halálos ítéletet, de legalábbis életfogytiglant "érő" - 1956. november 6-i - Levél, Expozé és Tervezet, és az 1960/70-es évek fordulóján a három esettanulmány, a közel-keleti, a ciprusi és az észak-írországi helyzet megoldási javaslatai. (Bibó, 1986-1990: II. 13-80., 621-797., IV. 165-177., 525-710., Bibó, 1995. 204-211.)

Sárközi Márta, a Válasz kiadója írta Németh Lászlónak 1946. december 5-én Bibó esszéjének visszhangjáról: "a Válasszal kapcsolatban naponta hol lekereszténybérenceznek, hol lezsidóbérenceznek a legkomolyabb és legfenyegetőbb formában. Ella az utca sarkán sebtiben felolvassa nekem Bereczky Boriska leveléből,

hogy Bibó cikke milyen hitvány baloldali, Rubletzky Géza a zsúfolt autóbuszon keresztül ordítja nekem, hogy Bibó cikke milyen reakciós beállítottságú." (Németh, 1993: 584-585.).

VIII.

A két értelmezés közös pontja, hogy mindkét szerző reálisan ítélte meg a nagyhatalmak közötti vetélkedés és a békeszerződés közötti összefüggést. Az is hasonló a két értelmezésben, hogy 1944-et mindketten mélypontnak tekintették, s elítélték az 1945 előtti rendszert. Abban is osztozott a két szerző, hogy úgy látták, a békeszerződést el kell fogadni, a revízióval egyszer s mindenkorra le kell számolni, s a határon túli magyarok iránt felelősséget kell vállalni. Ezzel azonban meg is szűnik minden hasonlóság közöttük.²

Szekfű Gyula gondolatmenete másoknak szól, az semmiképpen sem a szerző számvetése saját korábbi önmagával, s bár némi elfojtott keserűség és csalódottság érzékelhető a cikkből, az korántsem mentes a leckéztetéstől sem. Mondanivalójának lényege pedig a nagyhatalmi realitásokhoz igazodó, önmaga túlélését biztosító kisállami alkalmazkodás kényszere, ennek kiábrándult és kiábrándító, szomorú és kijózanító felismertetése. A gondolatmenet helyzetképe, ellentétpárjai a magyar politikai diskurzusok "európai mintakövetés" típusának pesszimistán realista válfaját képviselik. Normája és javaslata viszont az "európai mintakövetés" és a "nemzeti öncélúság" egymásra vonatkoztatását foglalja magában - azt, hogy a nemzet fennmaradása önérték, ám az csak úgy lehetséges, ha alkalmazkodik a megváltoztathatatlannak tekintett nagyhatalmi realitásokhoz. Ez viszont a "nemzeti öncélúság" pesszimista variánsainak "nemzethalál" tematikájához és érveléséhez kapcsolja hozzá az "európai mintakövetés" pozitív jövőkép nélküli változatát. (Vö. Fülep, 1934: 2-23., Dénes, 2001: 137-233.).

Bibó István kívül állt az "európai mintakövetés" és a "nemzeti öncélúság" diskurzusain, és mindkettőt szigorúan elmarasztalta. (Dénes, 1999: 95-153., Dénes, 2001: 201-233.). A mintaadókat, az antifasiszta koalíció nagyhatalmait amiatt, mert nem jó mintát adtak, hanem nagyon rosszat. A "nemzeti öncélúság" paranoid lelkiállapotát pedig a legnagyobb rossznak tartotta, és éppen azt kívánta elkerülni azáltal, hogy megfogalmazta a magyar demokráciának az igazságtalan békeszerződéshez való viszonyát. Mindkét diskurzussal szemben éppen azért lehetett kritikus, mert számon kérte a demokráciákon saját elvüket: az egy és oszthatatlan emberi méltóság elvét és az önrendelkezés elvét. Tette ezt úgy, hogy azt magára, saját politikai közösségére és mindenkire kötelezőnek tekintette. A gondolatmenet megfogalmazója ugyanis korántsem volt kívülálló azokhoz képest, akik számára nyilatkozatát fogalmazta: saját fájdalmát, igazságérzetének sérelmét és felháborodását érezzük a szöveg olvasása során. Nem leckéztetett, hanem terapizált. Az, aki papírra vetette a Nyilatkozat tervezetét, (hogy Heideggert parafrázáljam) "benne állt" a Nyilatkozatban.

A két értelmezés alapvetően különbözött egymástól: máshoz, másként és másért szólt. Szekfű Gyula kiábrándult szkepticizmusa ellenére a nagyhatalmi adottságok fenntartás nélküli elfogadására szólította fel olvasóit, méghozzá erősen leckéztető hangnemben, mondhatnánk felülről. Ő az - ismét kisajátított és módosított - "európai mintakövetés" jegyében határozta meg a "nemzeti öncélúságot", a túlélés biztosítását. Bibó István viszont mind az "európai mintakövetést", mind a "nemzeti öncélúságot" elvetette a demokrácia megalapozása és normatív kritikája jegyében.

Irodalom

Bibó István (1945): A magyar demokrácia válsága. Valóság. 2-3.; 5-43.

Bibó István (1946a): Vita demokráciánk válságáról. Valóság. 1-2.; 86-103.

Bibó István (1946b): A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. Új Magyarország. május 26.; június 4.; június 9.; június 18.; június 25.; július 10.; július 16.

Bibó István (1946c): A békeszerződés és a magyar demokrácia. Válasz. 1. 43-59.

Bibó István (1981-1984): Összegyűjtött munkái. (Szerk. Kemény István-Sárközi Mátyás). 1-4. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern

Bibó István (1986-1990): Válogatott tanulmányok. (Vál. Huszár Tibor - Ifj. Bibó István). I-IV. Magvető, Budapest

Bibó István (1994): "Nem szabad második zsidókérdést csinálni most a svábkérdésből!" in Kenedi János (közr.). Kritika. 10. 3-5.

Bibó István (1995): Bibó István (1911-1979). Életút dokumentumokban. (Vál. Huszár Tibor). 1956-os Intézet-Osiris-Századvég, Budapest

Bibó István (1997): Bibó nyugatról: Bibó nyugatról - élteben, holtában. Külhoni magyarok írásai Bibó Istvánról. Kende Péter (vál. és bev.). Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bázél-Budapest

Dénes Iván Zoltán (1999): Eltorzult magyar alkat. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfű Gyulával. Osiris, Budapest

Dénes Iván Zoltán (2001): Európai mintakövetés - nemzeti öncélúság. Értékvilág és identitáskeresés a 19-20. századi Magyarországon. Új Mandátum, Budapest

Fülep Lajos (1934): Nemzeti öncélúság. Válasz. 1. 2-23.

Németh László (1993): Németh László élete levelekben, 1914-1948. (Szerk. Németh Ágnes). Magvető-Szépirodalmi, Budapest

Révai József (1945): Szekfű Gyula útja. Szabad Nép. 1945. április 19.

Romsics Ignác (1996): Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Osiris, Budapest

Romsics Ignác (1998): Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép-Európában. Napvilág, Budapest

Romsics Ignác, 1999): Magyarország története a XX. században. Osiris, Budapest

Romsics Ignác (2001): A trianoni békeszerződés. Osiris, Budapest

Szekfű Gyula (1942, 2001): Állam és nemzet. Tanulmányok a nemzetiségi kérdésről. Magyar Szemle Társaság, Budapest. Hasonmás kiadás: Lucidus könyvek. Kisebbségkutató könyvtár, Budapest, 2001.

Szekfű Gyula (1945a): Keserű tanulság, Világ, május 14.

Szekfű Gyula (1945b): Egy pünkösdi pártnap. Világ, május 26.

Szekfű Gyula (1945c): Új front - régi út. In: Új szellemi front. Kállai Gyula, Révai József, Darvas József, Zilahy Lajos, Gábor Andor, Illyés Gyula, Erdei Ferenc, Szekfű Gyula és Horváth Márton írásai. Szikra kiadás, h. n. (Budapest), é. n.

Szekfű Gyula (1945d): Értelemhiány. Világ, június 3.

Szekfű Gyula (1945e): A patkányfogó sikere. Világ, június 10.

Szekfű Gyula (1945f): A magyar tudomány elsőrendű érdeke, hogy megismerje a szovjet tudomány eredményeit. Szekfű professzor beszámolója moszkvai útjáról. Szabad Nép, július 4.

Szekfű Gyula (1945g): Leningrád. Világ, július 8.

Szekfű Gyula (1945h): A hetedik parancs. Világ, július 15.

Szekfű Gyula (1945i): "A klasszikus demokrácia". Világ, július 22.

Szekfű Gyula (1945j): A két történeti erő. Világ, július 29.

Szekfű Gyula (1945k): A moszkvai út. Új Magyarország, augusztus 7.

Szekfű Gyula (1945l): A tavaszi helyzet. Világ, augusztus 12.

Szekfű Gyula (1945m): A szabadság hívei. Világ, augusztus 26.

Szekfű Gyula (1945n): Az egyenlőség hívei. Világ, szeptember 2.

Szekfű Gyula (1945o): Jelszavak incselkedései. Világ, szeptember 30.

Szekfű Gyula (1945ö): Községi választások. Világ, október 7.

Szekfű Gyula (1945p): A választás után. Világ, október 21.

Szekfű Gyula (1946): A béketárgyalásról. Páris, október 14. Új Magyarország, október 22.

Szekfű Gyula (1998): Szekfű Gyula követ és a moszkvai magyar követség jelentései. (Szerk. kiad. Lázár György). Magyar Országos Levéltár, Budapest.

Szekfű Gyula (2001)a: Szekfű Gyula. (Vál. s. a. r. bev. Dénes Iván Zoltán). (Magyar Panteon, 10). Új Mandátum, Budapest.

Varga István (1985): Egykori hírlapi tudósítások Szekfű Gyula 1945. áprilisi előadásáról. Történelmi Szemle, 621-627.

Kulcsszavak: Párizsi békeszerződés, magyar közvélemény, reálpolitika, revizionizmus, kisebbségvédelem, a demokrácia normatív kritikája, politikai kultúra, politikai diskurzusok, európai mintakövetés - nemzeti öncélúság, Szekfű Gyula, Bibó István

* Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Filozófiai Intézetének épületavató, Kijelentés, norma, cselekvés című konferenciáján 2002. szeptember 27-én elhangzott plenáris előadás javított szövege. A javítások Bárdi Nándor, Lányi Kamilla, Lugosi András, Percz László és Trencsényi Balázs megjegyzésein alapulnak. A megjegyzéseket nagyon köszönöm.

1 A két értelmezés hasonló elemeire már felhívta a figyelmet: Romsics, 2001: 236-237.

2 Mint látható, határozottan úgy látom, hogy a két álláspont között a hasonló elemek ellenére a döntő a különbség volt. Ebben tehát eltér a felfogásom kiváló kollégám és barátom, Romsics Ignác értelmezésétől. Igaz, ő csupán a békeszerződés elfogadásában, a revíziós politika elvetésében és a határon túli magyarság iránti felelősségvállalásban fellelhető hasonlóságról nyilatkozott. Vö. Romsics, 2001: 236-237.